

ФУНКЦЫ ПРЫСВЯЧЭННЯ Ё ПРАДМОЎНА-ПАСЛЯСЛОЎНЫМ КОМПЛЕКСЕ КІРЫЛІЧНЫХ ВЫДАННЯЎ К. XVI – ПАЧ. XVII СТСТ.

Беларускія прадмовы, прысвечэнні і пасляслоўі ўзыходзяць да заходнееўрапейскай традыцыі кнігадрукавання і з'яўляюцца адметнай жанравай формай старабеларускага публіцыстычнага пісьменства. Сёння літаратуразнаўцы і гісторыкі культуры прыйшлі да адзінай высновы, што зварот да прадмоўна-пасляслоўнага комплексу XVI – XVII стст. дапамагае даследаванню літаратуры, літаратурнага жыцця, вывучэнню культуры ў цэлым, так як прысвечэнні, прадмовы і пасляслоўі ў максімальна зжатым выглядзе скандэнсавалі ў сабе многія характэрныя рысы мастацтва таго часу, прычым не толькі яго самога, але і спосабаў яго бытавання ў грамадстве [4, с. 101].

Характэрнай рысай старажытнага кнігадрукавання з'яўлялася патрэбнасць у фундатарстве і патранажы. Кнігавыдавецкая справа вымагала пастаяннай матэрыяльнай падтрымкі, па гэтай прычыне аўтар залежаў ад мецэната, павінен быў клапаціцца не толькі пра лёс выдаваемай кнігі, але і вырашыць пытанне, ці з'явіцца наступныя. Мэтам прываблівання новых апекуноў ці замацавання адносін са старым служылі прысвечэнні.

Як правіла, прысвечэнні адрасаваліся буйным магнатам-мецэнатам кнігадрукарскай справы: Радзівілам, Сапегам, Хадкевічам, Саламярэцкім. Такі характар маюць прысвечэнні да «Евангелія толковаго...» (1595 г.), «Книги Служебник ...» (1617 г.) Мамонічаў, абодвух выданняў «Евангелія учителного» (1616 г.), «Нового завета» (1623 г., Вільня), еўінскага «Нового завета» (1641 г.). У іх аўтары ўхваляюць мецэнатаў, расказваюць пра слаўныя справы магнацкага роду, дзякуюць за фінансавую падтрымку, выказваюць надзеі на далейшае «супрацоўніцтва». Так, у прысвечэнні Сімяону Войне, мсціслаўскаму кашталяну і фундатару Віленскай друкарні, Кузьма Мамоніч услаўляе дом Войнаў, дзе «... вера святая кафолическая церкви восточной квітнула и в ней гнездо свое... в святом благочестіи сияючи, умножала» [3, с. 43]. Сам Сіямон Война, паводле слоў аўтара, трымаецца «... яко дьямент твердый в вѣрѣ православнои» [3, с. 44]. Мялецій Смятрыцкі ў прысвечэнні да першага выдання «Евангелія учителного», разважаючы пра прыроду дабрачыннасці, даводзіць адрасату, Багдану Саламярэцкаму, што на «... цнот фундаментъ продкове вашей княжеской милости славу справ дѣлности заложити обравши, и по сесь день... славне живут» [3, с. 68]. А ў прысвечэнні да другога выдання «Евангелія...» аўтары наогул параўноўваюць князеўну Ганну Хадкевіч з гераіняй старажытнагрэчаскага эпасу Аленай Прыгожай: «второю тых часов Еленою названа быти можешь» [3, с. 73]. Трэба адзначыць, што падобныя параўнанні, гістарычныя і літаратурныя паралелі, пажаданні з'яўляліся даволі традыцыйнымі для тых часоў, а прысвечэнні панегірычнага характару не толькі не малявалі канкрэтную гістарычную асобу, але па прычыне ўмоўнасці і адсутнасці

тэндэнцыі да індывідуалізацыі паказвалі ідэалізаваныя вобразы-сімвалы, узоры высокамаральнага хрысціянства і грамадзяніна-патрыёта.

Аднак старажытныя кнігадрукі прысвячаліся не толькі фундатарам. Часта адрасатамі выступалі знакамітыя асобы, сапраўдныя абаронцы веры, чые імёны надавалі твору значнасць, абаранялі кнігу ад крытыкі і знішчэння. У якасці прыкладу можна прывесці прысвячэнне Лаўрэнцію Дравінскаму, абаронцу праваслаўя, які змагаўся за адмену ўніі і апекаваў праваслаўныя брацтвы («Польустав, или Требник...» (1622 г., Вільня), альбо прысвячэнне Іосіфа Палоўкі, адрасаванае праваслаўнаму мітрапаліту Пятру Магіле.

Адной з асноўных рысаў старажытнай літаратуры была дыдактычнасць. Аўтары лічылі сваёй задачай не проста прадставіць творчытачу, пакінуўшы яго сам-насам з кнігай, але і пашыраць кругагляд чытача, выхоўваць лепшыя маральныя якасці. Асноўнымі сродкамі дасягнення гэтай мэты служылі прадмовы, але ў большасці прысвячэнняў таксама прысутнічаюць элементы маралізатарства: аўтары змяшчаюць свае разважанні пра ісціную веру, сапраўдную дабрачыннасць, сэнс жыцця, прызначэнне чалавека на зямлі. Яскравым прыкладам можа служыць прысвячэнне Мялецця Смятрыцкага Багдану Саламярэцкаму (1616 г., Еўе), дзе аўтар тлумачыць, што ёсць сапраўдная цнота (дабрачыннасць). Паводле аўтарскага меркавання, сапраўдная цнота немагчымая без служэння Богу: «Хто ся в цнотах кохае, а Бога не знает, цнота, взгледом его, не ест цнота, поневаж вѣчна сама будучи, вѣчнои ему отплаты не чинит, ледве дочасную, и то самому его тѣню...» [3, с. 66], ці «Вѣра бовѣм всѣх цнот ест оздобой» [3, с. 68]. А чалавек без Бога ў душы і дабрадзеінасці «не ест челоуѣкъ, бестія ест, монструм ест, з души разумной и з безроумныхъ справъ зложое, нещасливое живучее, мизерне умирающее, бѣдно вѣчными часы окрутнымъ мукамъ подлеглое» [3, с. 66].

У прысвячэнні Яну Агінскаму («Діоптра...», 1612 г.) аўтары разважаюць пра марнасць жыцця і карысць манаства, аскезы. Цела, як зямную абалонку душы, і яго неўтаймаванасць яны параўноўваюць з «живою смерцію, чулым альбо смысловым трупом, латво похилым гробом и домовым ... злодѣем, который кгда похлѣбит, – ненавидит, а, ненавидечи, в земные дрожчи втручает и до болота прилепляет...» [3, с. 60]. Трэба адзначыць, што ідэі, выказаныя ў гэтым творы, сугучныя разуменню антрапалагічных і гнасеалагічных праблем філасофска-тэалагічным кірункам, прадстаўленым Вішанскім, Капінскім, Капысценскім [2, с. 22]. Дуалізм душы і цела, проціпастаўленне духоўных каштоўнасцей і хуткаплынных матэрыяльных з'яўляліся характэрнымі рысамі светаадчування праваслаўных манахаў, а асабліва сачыненняў к. XVI – пач. XVII стст. быў разгляд уласна тэалагічных праблем у сувязі з сацыяльнымі і гнасеалагічнымі (прысвячэнні да «Книги Нового завета» (1611 г.), да «Евангелія учителного...» (1616 г., другое выданне), да «Гісторіі» (1637 г.).

Акрамя вышэйзгаданых, вельмі папулярнымі ў прысвячэннях былі разважанні пра карысць і каштоўнасць кніг. Лявон Мамоніч, прысвячаючы «Псалмы Давыда...» свайму дзядзьку Лукашу Мамонічу, пісаў пра карысць

богаслужбовых кніг, якія, у адрозненне ад усіх астатніх, «не гиблющіе и воистину не тлѣющіе», але «приводящіе в вѣчный живот» [3, с. 38]. Аўтары прысвячэння да «Новаго завѣта...» (1611 г.) прадставілі богаслужбовую кнігу як неабходны атрибут у справе дасягнення вечнага жыцця. Тут жа змяшчаюцца цікавыя звесткі пра тое, што патрэба ў кнігах сярод людзей расце, выданні хутка раскупляюцца і ўжо адчуваецца іх недахоп, чым і тлумачаць аўтары прычыны свайго выдання. Яшчэ адзін прыклад асветніцкіх ідэй пра самакаштоўнасць кнігі як крыніцы ўсялякіх ведаў можна знайсці ў прысвячэнні Аляксандру Агінскаму («Новый завѣт», 1641 г.). Праводзячы паралелі праз супадзенне імёнаў Аляксандра Македонскага і Аляксандра Агінскага, аўтары згадваюць гісторыю пра атрыманне Македонскім у падарунак скрыні, упрыгожанай золатам і камянямі, але галоўная каштоўнасць якой была не звонку, а змяшчалася ўнутры – кнігі Гамера. Як калісьці Аляксандру Македонскаму была падаравана гэтая найвыдатнейшая каштоўнасць, так і свой «Новый завѣт» аўтары падносяць Агінскаму: «Заправды, кошовный то был оных вѣков подарок, так великому монарсѣ одданный и оферованный, леч неровно кошовнѣйшій здасться нам быти, которій ся велможности вашей в той книзѣ Нового завѣта, або рачей Тестаменту, оддает и офѣрует» [3, с. 94 – 95]. Такім чынам, слова і кніга ў традыцыі хрысціянскага светабачання пачынаюць служыць ідэалам народнай асветы [1, с. 35].

Закраналіся ў прысвячэннях і тэмы, непасрэдна не звязаныя з тэкстамі твораў. Тагачаснае супрацьстаянне праваслаўных з католікамі і уніятамі, якое ў к. XVI – пач. XVII стст. ахапіла ўсю краіну і адбілася на ўсіх узроўнях жыцця грамадства, не магло не знайсці свайго выражэння ў прысвячэннях, якія разам з прадмовамі і пасляслоўямі з'яўляліся на той час, па-сутнасці, адзінамі свецкімі жанрамі ў літаратуры. На першае месца ў палеміцы выходзяць пытанні веры і веравызнання. Пачатак гарачым спрэчкам паклалі творы Іпація Пацея «Унія грэкаў з касцёлам Рымскім», Пятра Скаргі «Берасцейскі сабор і яго абарона» і адказы на іх праваслаўных дзеячаў Мялеція Смятрыцкага, Васіля Суражскага, Івана Вішанскага, Кірыла Стаўравецкага і іншых аўтараў, што знайшло адлюстраванне ў шэрагу твораў палемічнай публіцыстыкі. Пераклады богаслужбовых кніг не маглі ў поўнай меры адлюстраваць пазіцыі выдаўцоў, таму ўся палеміка пераносілася на старонкі прысвячэнняў і прадмоў.

У прысвячэнні Лаўрэнцію Дравінскаму («Польустав, или Требник...», 1622 г.) аўтарамі-манахамі вельмі красамоўна апісваецца стан праваслаўнай царквы і яе паствы, сама унія параўнаўваецца з саюзам з Наасам, заключыўшы які хоць і застанешся жывым, але пазбавішся правага вока. Тыя, што прынялі уніяцтва, паводле слоў аўтараў, сталі падобнымі да старажытнагрэчаскіх піратаў, якія ўзялі скарбы, царкву святую разарваўшы, да Лісімаха, які за глыток вады прадаў і ўладу, і славу нябесную. Ушчуваючы адступнікаў ад праваслаўнай веры, выдаўцы пішуць, што іх саміх, «рибок разумных», сеткаю уніі не зловіш, яны не збіраюцца прадацца за бранзалеты і залатыя ланцугі [3, с. 81 – 82].

Асабліва цікавым пры разглядзе твораў палемічнага характару ўяўляецца прысвячэнне Яну Замойскаму («Апокрисис...», 1597 г.). Аўтар ад імя Хрыстафора Філалета (пад якім, мяркуюць даследчыкі, выступаў валынскі пратэстант Марцін Бранеўскі) адрасуе свой твор польскаму дзяржаўнаму дзеячу, католіку, які ў сваёй дзейнасці абавіраўся на езуітаў, Яну Замойскаму. Напісанае нібыта чалавекам праваслаўнага веравызнання, прысвячэнне (па словах аўтара) адрасавана Замойскаму з той нагоды, што ў адным са сваіх выказванняў той выступіў супраць ганення праваслаўных і гвалтоўнага насаджэння уніі. Усяляк ухваляючы магната за гэтыя словы, Філалет называе яго заступнікам і абаронцам грэчаскага веравызнання, прыводзіць за ўзор для іншых. Але, насамрэч, аўтар не хавае, што рашэнне прысвяціць твор Замойскаму было прынята пасля працяглых разважанняў, якім чынам абараніць выданне ад лёсу многіх папярэдніх, «огнем людскоі противности ... пожертых» [3, с. 45]. «Вѣдаючи и то, же предковѣ вашей милости нѣколи греческой релѣи были, в которую надѣю теж под заслоною зацного имени вашей милости, ... яко за нѣким щѣтом межѣ люде, здаломи ся пустити тую книжечку», [3, с. 46] – заўважае аўтар.

З праблемай веравызнання ў палемічнай публіцыстыцы вельмі цесна звязана не менш вострая праблема нацыянальнай мовы. Аднымі з першых з заклікам ужываць родную мову і садзейнічаць яе росквіту звярнуліся да маладых княжат Радзівілаў у прысвячэнні да «Катэхізіса» (1562 г.) Сымон Будны, Мацей Кавячынскі і Лаўрэнцій Крышкоўскі: «абы ... княжацкие милости не только в чужоземских языцѣх кохали, але бы ся тежѣ ваши княжацкие милости и того здавно славного языка словенѣского розмилovati и оным ся бавити рачили. Слушная бо речь ест, абы ... княжацкие милости и того народу язык милovati рачили, в котором давѣные предѣки и их княжацкие милости пановѣ отци ... славне преднеишие преложеньства несутѣ» [3, с. 25].

У пазнейшых па часе выдання творах голас аўтараў у абарону роднай мовы гучыць яшчэ з большай сілай. Праваслаўныя палемісты ў адказ на папрокі католікаў у другараднасці славянскай мовы імкнуліся даказаць адваротнае. Калі Лявон Мамоніч у прысвячэнні Льву Сапезе спрабуе абгрунтаваць законнасць царкоўных кніг на славянскай мове («Книга Служебник ...», 1617 г.), то Мялецій Сматрыцкі ў прысвячэнні да «Грамматіки ...» упэўнена свярджае, што «вшеякій пожиток, который колвек перечоных языков (лацінскай і грэчаскай) грамматіки чинити звыклы, без вонтпеня и славенская в своем языке славенском учинити может» [3, с. 78].

Такім чынам, прысвячэнне ў старажытнай літаратуры выконвала адразу некалькі функцый. Яно адыгрывала ролю пасрэдніка паміж выдаўцом і фундатарам, славуця імяны службылі своеасаблівай абаронай ад крытыкі і ахоўвалі кнігу ад знішчэння. Акрамя таго, прысвячэнні выконвалі дыдактычную функцыю – адукоўвалі чытача, выхоўвалі ў ім лепшыя маральныя якасці чалавека-хрысціяніна. Большасць прысвячэнняў к. XVI – пач. XVII стст. мелі публіцыстычную заостранасць і з'яўляліся выразнікамі

аўтарскіх рэлігійных і палітычных пазіцый, адлюстроўвалі погляды выдаўцоў на шырокі спектр праблем тагачаснага грамадства.

Літаратура

1. Интигина Л. А. Белорусские старопечатные предисловия XVI – первой половины XVII в. (просветительские тенденции) // Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII вв.): Тематика и стилистика предисловий и послесловий. М., 1981.
2. Кутузова Н. А. Нация, религия и государственность в полемической литературе Беларуси конца XVI – первой половины XVII вв. 2-е доп. изд. Мінск, 2005.
3. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / уклад. У. Г. Кароткі. Мінск, 1991.
4. Софронова Л. А. Польские старопечатные предисловия XVI – XVII вв. (литературные и филологические функции) // Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII вв.): Тематика и стилистика предисловий и послесловий. М., 1981.